

BRANKA PRIBIĆ

Srpsko pitanje pred Hrvatskim saborom godine 1861.

Uvod

O izuzetno značajnom Hrvatskom saboru god. 1861. pisalo je — u cjelini, ili u pojedinostima — više autora, ali se tema sadržana u naslovu nije do sada posebno razmatrala. M. Polić se u svojoj »Parlamentarnoj povjesti«¹ tek dotiče te teme. Naglasivši, naime, da se tada, 1861., prvi put u Saboru raspravljalo o odnosu između Hrvata i Srba, Polić najprije izlaže pitanje Vojvodine, tj. dobru volju nekih članova Sabora da Srbe podrže u njihovu zahtjevu o pripadnosti Srijema Srpskoj Vojvodini, jer to ne znači otcjepljenje od Trojednice, ali i rezerviraniji stav E. Kvaternika. Zatim spominje Rajačićevo protestno pismo zbog Kukuljevićeva izraza »naš narod« u vezi sa življem Vojne krajine, Kukuljevićevu reakciju i zaključak Sabora, tj. član XXXI o priznanju srpskog naroda u Hrvatskoj. Nadalje navodi ishod debate o nazivu narodnog jezika² i završava konstatacijom da je između Hrvata i Srba, kao »jednorodne i jednokrvne braće«, vladala sloga ne samo na Saboru, nego i u javnom životu.³ Uskoro zatim, 1906., Rudolf Horvat je objavio svoje »Najnovije doba hrvatske povijesti«. Pozivajući se na Polića, a ne na Dnevnik Sabora, on citira drugu varijantu Politove izjave, spominje naziv »jugoslavenski« za narodni jezik u Hrvatskoj i to da je upotreba latinice ili ćirilice u javnom životu bila prepuštena slobodnom izboru. Ni J. Horvat ne kaže više od onoga što je E. Kvaternik na pretposljednjoj saborskoj sjednici izjavio u vezi sa nazivom narodnog jezika, a to jest da su Hrvati za volju sloge sa »braćom Srbima« službeni jezik u Hrvatskoj nazvali »jugoslavenskim«, pa apelira na Srbe da se i oni za taj naziv

¹ Parlamentarna povjest Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilježkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života I, Zagreb 1899.

² *Martin Polić*, »Napokon se i političari i književnici sabora — a ovo je svakako značajan savez — složile u tome, da ga nazovu jugoslavenskim jezikom. Da je to ime bilo i da ostaje za sva vremena prava nakaza, o tome valjda nitko nesumnja, no zašto je ono uzeto? Jamačno radi toga, da se dade izraza ambicioznim u plemenitom smislu težnjama Hrvata na političkom i kulturnom polju pa se je tomu prinesla žrtva vlastitoga narodnoga imena. Čitavu tu razpravu dokrajčito je već poslije nekoliko mjeseci dvorski kancelar Ivan Mažuranić, odredivši, da se jezik u pučkih i svih inih školah zemlje ima zvati hrvatski jezik« (116).

³ Polić još ovako ocrtava političku klimu: »Hrvati su tražili oživotvorenje svojih historičkih prava i svoje zemljišne cjelokupnosti a Srbi Trojedne Kraljevine su tu njihovu opravdanu težnju, smatrajući ju svojom, lojalno podupirali. Izjava Mihajla Polita, da je narod Trojedne Kraljevine u političkom smislu hrvatski narod, kojemu i on pripada kao sin i član srbske narodnosti, zadovoljila je glavne stranke u saboru [...]« (116).

odluče.⁴ Prema tome, ni Rudolf ni Josip Horvat ne spominju Rajačićev istup, ni posljedice toga, član XXXI, a ni pitanje Srpske Vojvodine. Naprotiv, D. Kirilović baš tom pitanju posvećuje pažnju, i to u razmatranju o drugim srpskim narodnim saborima do god. 1875.⁵ On prepričava tok debate, pošto je uvodno naveo osnovne historijske događaje u vezi sa Srbima od njihova prelaza u ove krajeve. Kirilović je u toj knjizi, a to je i najveći njen dio, štampao originalne tekstove spisa iz bečkog državnog arhiva, koji se odnose na srpske narodne sabore. To su, uglavnom, izvještaji (npr. državnog ministra Schmerlinga, ili saborskog komesara J. Filipovića), zatim zapisnici sa ministarskih konferencija u Beču, na kojima se govorilo o Vojvodini, odnosno Blagoveštenskom saboru i dr.

Govoreći o Narodnoj stranci,⁶ V. Bogdanov je — pišući o Saboru 1861 — dotakao sve tri točke »srpskog pitanja«: Rajačićevu notu, problem Srpske Vojvodine i pitanje naziva jezika. Međutim autor nije uvidio opravdanost Rajačićeva istupa, a ni njegov način nije ispravno okarakterizirao. Bogdanovljevu interpretaciju pitanja Srpske Vojvodine, odnosno Srijema, smatramo jednostranom, to više što autor ishod, tako važan, ni ne spominje. U opširnoj radnji o Saboru⁷ F. Čulinović također govori o »Pitanju Srba u Hrvatskoj«, koje je, kako on kaže, pokrenuo Rajačić. On, u suštini, osuđuje Rajačićev istup, te smatra da je imao »razdvajajuću tendenciju«. Međutim ishodu pitanja, tj. priznanju da ima Srba u Trojednoj Kraljevini, Čulinović pripisuje izrazitu važnost, te smatra da je time »prvi put u državnopravnom životu jugoslavenskih zemalja uopće ozakonjeno načelo ravnopravnosti Srba i Hrvata«. ⁸ U pitanju Srpske Vojvodine izražava uvjerenje da je Sabor »nedvornno« pokazao »punu solidarnost« sa zahtjevom Srba, što ne smatramo tačnim. Ipak i Čulinović konstatira da Sabor »suviše često naglašava potrebu očuvanja ustavnosti i zakonitosti«, time što očekuje i »pravedno rješenje« pitanja Srpske Vojvodine, te kaže: »Ne može se pretpostaviti, da taj Sabor nije uviđao nacionalističku nezasitnost Velikomađara i da će oni upravo na kolosijeku takve 'zakonitosti' braniti 'teritorijalnu cjelokupnost Ugarske' i odbiti svaki zahtjev o Srpskoj Vojvodini.«⁹ Skretanje na teren zakonitosti Čulinović objašnjava strahom Sabora da ne bude raspušten kao i ugarski, ali u isti mah zaključuje da je Hrvatski sabor morao znati da takva politika ne može zadovoljiti zahtjeve Srba u pogledu Vojvodine. Prema tome, Čulinović sâm pobija svoju raniju tvrdnju o »punoj solidarnosti« Sabora prema Srbima. J. Šidak, u članku »Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do prvoga svjetskog rata«, ¹⁰ spominje priznanje srpskog naroda u Hrvatskoj, a takode i ishod debate o nazivu narodnog jezika (»jugoslavenski«), navodeći i Kukuljevićev prijedlog: »hrvatsko-srpski« (baš zbog priznanja srpskog naroda). U »Povijesti

⁴ J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1936, 243.

⁵ D. Kirilović, *Srpski narodni sabori*, Novi Sad 1937.

⁶ V. Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, Zagreb 1958, 650–652.

⁷ F. Čulinović, *Sabor Hrvatske od 1861*, Rad JAZU, 347, Zagreb 1967.

⁸ Isto, 203.

⁹ Isto, 209.

¹⁰ *Encyclopaedia Moderna*, 3–4, Zagreb, 1967, 8–17; *Studije iz hrvatske povijesti XIX st.*, Zagreb 1973, 65–84.

hrvatskog naroda 1860–1914«,¹¹ govoreći o Saboru god. 1861, J. Šidak spominje Rajačićev istup, konstatira Rajačićevo i Kukuljevićevo »nedovoljno poznavanje prošlosti«, te naglašava značenje saborskog članka XXXI, kojim se priznalo postojanje srpskog naroda u Trojednoj Kraljevini i njegova posebnost. U vezi s pitanjem Srpske Vojvodine J. Šidak konstatira da do njena ukidanja i vraćanja Srijema Hrvatskoj nije došlo na zahtjev Hrvatske, ali da su ipak hrvatsko-srpski odnosi bili time »zamućeni«. Autor još spominje i odluku Sabora o nazivu »jugoslavenski« za službeni jezik u Hrvatskoj. Pišući o Kukuljevićevo političkom radu,¹² J. Šidak spominje i polemiku Rajačić–Kukuljević, navodi pogrešne tvrdnje jednoga i drugog, ovdje nešto opširnije, pa naglašava Rajačićevo isticanje posebnosti srpske nacije, a Kukuljevićevo suprotstavljanje sa ilirskom, tj. jugoslavenskom idejom. Autor kaže da je pitanje priznanja srpskog naroda pokrenulo i pitanje o nazivu narodnog jezika, koji je, prema Kukuljeviću, a dosljedno čl. XXXI, trebalo da bude »hrvatsko-srpski«, iako se saborska većina odlučila za »jugoslavenski«, a ćirilica izjednačila sa latinicom. Lj. Kuntić je u svom članku¹³ uočila i analizirala višestruko značenje pojma »jugoslavenski« na ovom Saboru i govorila o pitanju Vojvodine i o toku debate. Svoj prilog smatra »nadopunom« novije literature, te zaključuje da ista tema, tj. srpsko-hrvatski odnosi, zahtijeva daljnje istraživanje.

Iste godine kad i Kuntićeva publicirao je u Beogradu V. Krestić svoju disertaciju »Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine«¹⁴ u kojoj, takođe, govori o čl. XXXI. Autor, međutim, u odluci o nazivu »jugoslavenski« za narodni jezik u Hrvatskoj vidi dalekosežno rješenje, što je ipak pretjerano, jer se taj naziv pokazao neodrživim. Razmatrajući u svojoj knjizi¹⁵ državno-pravni odnos Hrvatske prema Kraljevini Ugarskoj na Saboru god. 1861, J. Šarinić je spomenuo i pitanje Srpske Vojvodine, tj. naveo samo da je jedan član Sabora (Slavoljub Vrbančić) pitanje uspostave Srpske Vojvodine smatrao sastavnim dijelom hrvatskih zahtjeva prema Ugarskoj, te bez komentara citirao amandman Srijemske županije da Hrvatski sabor podrži zahtjeve Srba u pogledu Vojvodine. Najnovijem radu, koji dotiče i našu problematiku, autor je već spomenuti V. Krestić.¹⁶ On ukazuje na različitost polaznih tačaka hrvatskih i srpskih političara u pitanju Srpske Vojvodine (državno i historijsko pravo naprama prirodno-etničkom), konstatira poremećenost odnosa zbog njena ukidanja, kao i daljnje posljedice toga čina. Nadalje spominje odluku Sabora od god. 1861. o slobodnoj upotrebi ćirilice, zatim čl. XXXI i zaključak o nazivu narodnog jezika u Hrvatskoj (»jugoslavenski«), naglašavajući da posljednje nije moglo za-

¹¹ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, Povijest hrvatskog naroda 1860–1914, Zagreb 1968, 20, 19, 23.

¹² J. Šidak, Politička djelatnost Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 2, Zagreb 1972, 85–87.

¹³ Lj. Kuntić, Hrvatski sabor god. 1861. i jugoslavenska ideja, JIČ, 4, Beograd 1969, 73–81.

¹⁴ N. dj., 165

¹⁵ J. Šarinić, Nagodbena Hrvatska, Postanak i osnove ustavne organizacije, Zagreb 1972, 38.

¹⁶ V. Krestić, Srbi u Hrvatskoj 1850–1868, JIČ, 3–4, Beograd 1975, 33–48.

dovoljiti Srbe, jer su oni u prvom slučaju očekivali priznanje njihove nacionalne individualnosti, tj. narodnih interesa uopće, a ne samo etničke prisutnosti, dok im je u drugom pitanju naziv »hrvatsko-srpski«, odnosno »hrvatski ili srpski«, kako je predlagao Kukuljević, više odgovarao. Zanimljiva su u bilješci Krestićeva rada citirana pozitivna gledišta istaknutih Hrvata o pitanju priznanja Srba u Hrvatskoj kao političkog naroda.¹⁷ Istom autoru, Krestiću, zahvaljujemo objavljivanje Strossmayerovih pisama iz god. 1860. austrijskom ministru-predsjedniku Rechbergu.¹⁸ Među njima su za našu temu važna ona dva koja imaju karakter promemorije, a pisana su u novembru i decembru. Zato što je riječ o prvorazrednim izvorima, i naš osvrt na njih biće nešto opširniji.

U jednom pasusu novembarske promemorije biskup obrazlaže uvjete doseljenja Srba u Bačku i Banat, komentira osnivanje Srpske Vojvodine i tadašnji položaj Srba. U svemu, on negativno prosuđuje politiku Mađara prema Srbima, ali u isti mah izražava i nezadovoljstvo sa politikom Beča: Mađari se nisu držali Leopoldovih obećanja, danih u Privilegijama; Srpska Vojvodina nije ono što su Hrvati i Srbi očekivali; Beč je uzeo u obzir samo državopravna shvaćanja Mađara, zanemarujući Srbe, kojima, kaže biskup, treba dati mogućnost da se slobodno opredijele. Ako posljednje iz načina shvaćanja državnog prava nije moguće, neka se Srijem vrati Hrvatskoj.

Decembarska promemorija o istim pitanjima kraća je, ali je sadržajno, u suštini, ista. I ovdje Strossmayer pledira za slobodno opredjeljenje Srba, strahuje od nepovoljnih posljedica za Hrvatsku ako se oni odluče za savez s Mađarima; tada zahtjev za pripojenjem Srijema Hrvatskoj još odlučnije izražava, kao što je i odlučan u svom mišljenju o Vojvodini: »Ideju da Vojvodina u užem smislu može postojati kao samostalna Korporacija, smatram nezrelom i neizvedivom« (384).

V. Krestić u komentaru tih promemorija smatra da Strossmayer u decembru mijenja svoje mišljenje, i to nepovoljno, prema srpskom pitanju u Vojvodini. Iako razlike u opširnosti argumentiranja i načinu izražavanja u te dvije promemorije mogu pobuditi takav utisak, mislimo da je osuda Vojvodine kao potpuno samostalne »korporacije« sadržana već u prvoj, novembarskoj, pa da prema tome nema bitne razlike prema decembarskoj. Rečenica koja taj stav u drugoj promemoriji izražava, već je citirana. U prvoj ona glasi: [...] »svako razuman (je) znao da je nesposobna da obstane« (369).

¹⁷ Npr. suvremenika Augusta Šenoe, a kasnije A. T. Brlića, 1863. god., i Imbre Tkalca, 1866. god. (43).

¹⁸ *Istraživanja*, 5, Novi Sad 1976, 347–426.

¹⁹ Izvorni tekstovi kojima smo se pri pisanju ove radnje koristili jesu:

1. DNEVNIK Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije održana u glavnom gradu Zagrebu, god. 1861, Zagreb 1862.

2. SPISI Saborski od god. 1861, I–IV, Zagreb 1862.

3. DEJANIJA izvanrednog Srpskog narodnjeg sabora u Karlovcima od 21. marta (2. April.) do 8. (20.) Aprila 1861. držanog, Karlovcima 1861.

4. RADNJA blagoveštenskog sabora naroda srpskog u Sremskim Karlovcima 1861. Izdao Jovan Đorđević, Novi Sad 1861.

Dejanija su dnevnik spomenutog sabora pisan crkveno-srpskim jezikom, dok je Đorđević taj tekst modernizirao i dodao mu tekstove Privilegija.

I

Nepovoljna vanjskopolitička i financijska situacija, nakon poraza na talijanskom bojištu 1859. god., nalagala je Austriji da riješi pitanje unutarnjeg preuređenja države. U Pojačanom Carevinskom Vijeću, sazvanom baš u tu svrhu, prihvaćena je zamisao o federativnom preuređenju cijele države na bazi *historijskog prava*. U tom smislu se i Hrvatska morala izjasniti, pa je na Saboru god. 1861. koncipirana adresa kralju u kojoj je iznesen zahtjev za teritorijalnim ujedinjenjem Trojedne kraljevine, čiji je jedan dio bila i Vojna krajina. Baš u vezi sa tim, Ivan Kukuljević, tadašnji veliki župan zagrebačke županije, pokrenuo je na devetoj saborskoj sjednici, 29. aprila, pitanje zastupanja Krajine u Hrvatskom saboru i njena ukinuća, te govoreći o tamošnjem življu izrazio se ovako: »Zakonita ova i historička zemlja krune i kraljevine naše, *naseljena čistim narodom našim*, odkinuti dio sada još postojećih, ili negda bivših županijah naših, cvili i stenje još i sada, kad je svim pokrajinam Carstva austrijskog ustavna sloboda podana, pod težkim absolutizmom njemačkoga upravljanja i vojničke sisteme, te čeka i mora čekati jedino od nas braće i susjedah svojih spasenje i slobodu svoju«²⁰ (kurz. B. P.).

Ovakva Kukuljevićeva formulacija potakla je patrijarha Josifa Rajačića da Saboru uputi protestno pismo, koje je bilo predmetom rasprave na 20. sjednici. Saborski spisi taj dokumenat nazivaju pismom »svetejšega patrijarhe Josipa Rajačića dđto 1. svibnja 1861, kojim proti pohrvaćivanju Srbaljah protestira«.²¹ Pismo je bilo pročitano i postalo onda predmet posebne diskusije.

Ćirilicom i starim pravopisom pisano Rajačićevo je pismo u bđti složena karaktera: pomno ćitano sagledava se u prvom redu zaista kao energični protest, koji na jednom mjestu ide čak i do prijetnje, ali u njemu ima i elemenata određenog diplomatiziranja, kao i, čini se, iskrenog priznanja da je Hrvatska njegovo »otećestvo, koje ljubi«, pa prema tome i želi njenu dobrobit.²² Uoćljivo je i to da Rajačić Kukuljevićevu formulaciju nije shvatio kao trenutalni nesporazum između Hrvata i Srba, nego je — jer je bila rijeć o preuređenju države — u priznavanju ili nepriznavanju Srba kao posebnog naroda vidio dalekosežne posljedice. Ovo naroćito dolazi do izražaja na kraju pisma, kada Rajačić čak prijeti drugim postupcima, ako bi se »srbsko žiteljstvo hrvatske granice, za hrvatski narod, zbilja saborno oglasiti i kao takovi možda traktirati namjeravalo«.²³

Sa sadržajne strane gledano, ovo pismo iznosi neke tvrdnje koje nisu taćne. Uvodno se Rajačić poziva na Listopadsku diplomu od god. 1860, kojom se »historična prava, na temelju pravne jednakosti sviuh, u život saziva«, pa prema tome — smatra Rajačić — svaki narod u Hrvatskoj ima »pravo svoga imena i svoje narodnosti u domaćem i javnom životu«.²⁴ »Hegemonistićne težnje pojedinih plemenah« nisu, dakle, dopustive, a i

²⁰ Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije održana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861, Zagreb 1862, 66.

²¹ Spisi Saborski, sv. II, Zagreb 1862, 146.

²² Dnevnik, 150.

²³ N. dj., 150.

²⁴ N. dj., 146.

»Hrvatima bi sigurno žao bilo kad bi Srblji njima svoje ime nametali i time ih od njihove historije i porekla, ciepali«. Patrijarh je — prema tome — Kukuljevićev termin »naš narod« shvatio kao »hrvatski narod«, ali i kao hotimično zatajivanje srpskog imena, što potvrđuje i daljnji tekst pisma u kojem razabiremo dvije Rajačićeve namjere: da dokaže postojanje Srba u Hrvatskoj i da naglasi — baš u tu svrhu — posebne karakteristike srpskog naroda, različite od hrvatskoga.

U dokazivanju postojanja Srba u Vojnoj krajini i Hrvatskoj uopće, patrijarh je ustvrdio:

— da su se oni ovdje naselili u XIV st. došavši iz »Srbije, Bosne, Crne Gore, Albanije i Makedonije«;

— da su poslije Mohačke bitke naselili opustošene krajeve, desertum primum i secundum (kasniji varaždinski i karlovački generalat), dobivši zemlju i privilegije;

— da je na području Gomirja i okolice Frankopan primio Srbe, a kasnije im prodao to područje, što potvrđuje i Marija Terezija, a činjenicu da im je ista Marija Terezija prilikom reguliranja ogulinske regimente oduzela tu zemlju, Rajačić navodi baš kao dokaz »da su oni bili pravi Srblji iztočne vjere«;

— da su Srbi naselili Žumberak i Marindol;

— da je Arsenije III Crnojević god. 1690, na poziv Leopolda I preveo iz turskih zemalja u Hrvatsku i Slavoniju »silan srbski narod«, koji je također primio »graničarske dužnosti« [...] »i ostao u tomu stanju« [...] »do danas«. ²⁵

U vezi sa tim tvrdnjama Rajačić još naglašava da nije došlo do etničkog miješanja hrvatskog i srpskog življa, već da su Srbi (»između Bosiljeva i Fužina« npr.) bili o k r u ž e n i (B. P.) »hrvatskim, kranjskim i vinodolskim narodima«²⁶, a u Žumberku i Marindolu da su bili »okruženi od Kranjacah i Hrvatah sa sviju stranah i na više časovah daleko odsječeni i udaljeni od drugi svoji jednoplemenikah i graničarah«. ²⁷ Srbi su, dakle, ostali »oaze svoga osobitoga plemena i svoga osobitoga vojenoga stanja«. ²⁸ Međutim u Krajini, »tek od onoga vremena, kako je granica na polkove razdieljena, ušlo je u nju nešto od hrvatskoga naroda«. ²⁹

Pored ovih tvrdnja, kojima Rajačić želi dokazati naseljenje Srba u hrvatskim krajevima, on spominje i Privilegija kao i Statuta Valachorum — dakle, historijske dokumente.

Treća vrsta patrijarhovitih argumenata jest utvrđivanje razlika između Srba i Hrvata s obzirom na historiju, ime, jezik, vjeru i običaje: »Srblji imadu svoju, a Hrvati svoju, zapadnu crkvu; Srblji graničari, imaju svoj, a Hrvati npr. iz Zagorja, izpod Okića, od Samobora, iz Draganića,

²⁵ N. dj., 149.

²⁶ N. dj., 148.

²⁷ N. dj., 149.

²⁸ N. dj., 149.

²⁹ N. dj., 146/7. — Za ispravno razumijevanje onoga što slijedi navodimo ovdje statističke podatke od god. 1857, a prema »Povijesti hrvatskog naroda 1860–1914«, 3–4: »U Banskoj Hrvatskoj bilo (je) Srba nešto iznad 15%, a u Vojnoj krajini gotovo 41%. Oni su činili većinu u Srijemskoj županiji (59,4%) i u regimentama ličkoj (70%) i objema banskim (I 67%, II 62,2%).«

Turopolja itd. svoj jezik; Srbliji imadu svoju slavensku, a Hrvati svoju latinsku pismenicu. Ako dakle Srbliji i Hrvati i jesu najbliža braća, ipak oni nisu jedan i isti narod; i nemože se reći da je žiteljstvo Krajine hrvatske čisto hrvatsko.«³⁰ Srbi, dakle, nisu, ni među Hrvatima živeći, ostavili »svoga narodnoga karaktera, svoji narodnih običajevah, svojih historičnih spomenah, i svoje poreklene sviesti« [...] »makar su gdje koji od njih na silu iz njегда pravoslavne crkve« [...] »izčupani i pounijaćeni«.³¹

Prema navedenom vidi se da je Rajačić vrlo smišljeno sastavio svoje protestno pismo, da je istupio odlučno, ali da je i dao svoju historijsku interpretaciju. Netačna je naime tvrdnja da su Srbi »doselili« u XIV vijeku; niti da su varaždinski i karlovački generalat naselili poslije mohačke bitke (1526); tada su prelazile pojedine porodice, ili manje grupe, dok se velike migracije dešavaju potkraj XVI i na početku XVII stoljeća.³² Pozivanje na historijske dokumente u suštini je dobro izabran argumenat. Naime, Statuta dobivaju god. 1630. pravoslavni Vlasi, koji onda traže da se ona prošire i na Predavce i Slovine, dakle krajišnike katolike. Prema tome, Statuta se mogu tretirati kao dokumenat Krajišnika-Srba, iako se ona s vremenom ne odnose samo na njih. Rajačićeva tvrdnja o 'oazama' može se uzeti kao djelomično ispravna, jer je, dakako, uz to bilo i izmiješanih područja. Međutim u negiranju Hrvata u Krajini Rajačić se poveo za krivom Vukovom koncepcijom da su svi štokavci Srbi, a netačna je i tvrdnja da u Krajini ima hrvatskog naroda tek od kada je razdijeljena na pukovnije, pri čemu Rajačić smatra Hrvatima samo kajkavce. Iznoseći razlike, Rajačić je zaključio da Srbi i Hrvati nisu jedan narod, ali je u isti mah naglašavao: »Kad pomijem razliku ovu, nečinim to za cielo zato, da ove narode jednoga od drugoga oduđujem, Bože me sačuvaj, nego zato, da ih baš time u prijateljskom odnošenju utvrdim, kao braću, koja se svaki posebice sa vrlinah i čestitostih svoje braće diče i ponose, koja jedan drugom svoga ničega nenameću, nego ime i druge svetinje u svoje braće, kao svoje sobstvene ljube i počitaju«,³³ pa u toj činjenici vidimo dokaz, suprotno nekim tvrdnjama, da Rajačićevo pismo nije imalo 'razdvajački' karakter.

Na pročitano patrijarhovo pismo Kukuljević je prvi odgovorio. On je ustvrdio ovo:³⁴

— da je u Krajini »od pamtivieka čisti hrvatski narod stanovao obojeg vjeroizpoviedanja, tako istočnog kao zapadnog, jer neće nitko tajiti, koj je našu prošlost proučio i koj pozna našu historiju crkvenu, da je narod hrvatski kao i danas osobitom stranom privržen iztočnoj crkvi«;³⁵

³⁰ N. dj., 146.

³¹ N. dj., 150, Rajačić dakle smatra da su i pounijaćeni Žumberčani zadržali osobine srpskog naroda.

³² *F. Močanin*, *Historija naroda Jugoslavije II*, Zagreb 1959, 408–411. Jedna značajnija grupa Srba nastanjuje se 1530–38. u Žumberku.

³³ Dnevnik, 150.

³⁴ Ovdje ne idemo redosljedom njegova govora, nego usklađujući ga sa Rajačićevim izjavama.

³⁵ Dnevnik, 164.

— da su se u XV, XVI i XVII st. iz »susjednih zemaljah« u Hrvatsku naselile porodice »koje su se izselile od prije iz Hrvatske«, kao i one »što su proćerane od turskih navalah«. Gomirci, npr., da su došli iz Turske Hrvatske, a »nitko neće dvoumiti, da su u Turskoj Hrvatskoj Hrvati živili«;³⁶

— da je narod ove doseljenike nazvao Uskocima, a pravoslavce da je »Od pamtivieka« zvao Vlasima;

— da se Srbi nisu naseljavali u Hrvatsku, nego u donju Slavoniju i Ugarsku, te da Srbima u Kraljevini Hrvatskoj kao političkom narodu »neima uspomene, ni pismena traga, niti u zakonu ijednom, niti u historiji kritičkoj«.³⁷ Pokoja naseljena srpska porodica morala se pohrvatiti, kao što bi se to desilo i sa hrvatskom u Srbiji, jer »jezika i naroda neima preinačiti, nego samo ime poprimiti nove svoje domovine«.³⁸

— da se u Krajini govori jedan jezik, isti sa onim u Hrvatskoj, pa je prema tome na tom području i *jedan* narod;

— da taj jezik »naš narod« [...] »upravo hrvatskim zove« [...] »braća Srbliji sa svim pravom srbskim nazivaju«, pa »uprav zato ne usuđuju se učeni ljudi nazivati Srblije i Hrvate da su dva naroda jednog jezika«;³⁹

— da prvi put čuje da u Hrvatskoj žive dva naroda, kako Rajačić tvrdi, dok »svi etnografi koji su u Austriji išta pisali spominju upravo zemlju hrvatsku, kao jedinu u Austriji, gdje jedan čisti narod prebiva«;⁴⁰

— da je upotrebio termin »naš narod« zato, jer sam narod »budi srbski budi hrvatski od St. Andrije i Pešte do Crnogore i Carigrada« [...] »izbjegava ova imena«, pa kaže »naš narod« i »naš jezik«.⁴¹

Kukuljević još izražava razumijevanje za to da patrijarh »Srblije radi svoje svete vjere brani i štiti«, ali mu zamjera što on, »sin ponositog Brinja« gdje živi čisti hrvatski narod, koji govori hrvatskim jezikom, zahtijeva da Hrvati zaborave »na svoju hrvatsku domovinu« i zataje »čestno« [...] »ime hrvatsko«.⁴² Kukuljević je na kraju rekao još i ovo: »Mi negledamo na to, ako koj pojedini srbski pisac nas napaduje, i ako naš jezik, naše zemlje, naše duševne proizvode srbskimi zove, mi negledamo na to, jer smo osvjedočeni, da samo iz sloge Hrvatah i Srbaljeh proizteći može sreća i blagostanje čitavoga našega naroda na jugu« [...] »Mi niti smo bili, niti hoćemo biti proti Srblijem, dapače pripravnimo, za obćenitu ideu, za obćenitu svrhu svih jugoslavenskih plemenah žrtvovati posebnu korist, te isto posebno narodno ime, što smo pred nekoliko godinah bielodano zasvjedočili.«⁴³

Kako iz toga vidimo, i Kukuljević je dao svoju historijsku interpretaciju. Iz prve njegove citirane izjave proizlazi da on pravoslavno pu-

³⁶ N. dj., 164.

³⁷ N. dj., 164.

³⁸ N. dj., 164.

³⁹ N. dj., 164.

⁴⁰ N. dj., 164.

⁴¹ N. dj., 164.

⁴² N. dj., 164.

⁴³ N. dj., 164.

čanstvo u Hrvatskoj poistovjećuje sa Hrvatima; štaviše, Kukuljević iznosi netačnu tvrdnju — i to kao opće poznatu činjenicu — da je hrvatski narod »osobitom stranom privržen« istočnoj crkvi. Iz ovih krivih pretpostavaka proizlazi i netočni zaključak da je pravoslavaca od pamtivijeka bilo u Krajini.⁴⁴

Zatim, među pridošlim narodom, nazvanim uskocima, Vlasima i ostalim imenima, od XVI st. nadalje, bilo je i Srba i Hrvata; oni koji su 1600—1605. god. naselili područje Gomirja bili su Srbi. Vlah nije mogao biti »od pamtivijeka« sinonim za Srbina, jer je taj termin, kako je poznato, prije svega označavao socijalni položaj bez obzira na etničku pripadnost. Tek na početku XVII st. poistovjećuje se taj termin sa pravoslavnim Vlasima, dakle Srbima, zbog toga što oni sačinjavaju većinu doseljenika koji tada prelaze na teritorij Slavonske krajine.⁴⁵ Nadalje, uskocima su se nazivali i Žumberčani, a oni su bar došli kao pravoslavni Srbi. Prema tome, netačna je i tvrdnja da se Srbi nisu naseljavali u Hrvatsku. Kukuljevićeva izjava da Srbima kao političkom narodu »nema pismena traga« proizlazi iz činjenice što se oni u izvorima i sami nazivaju Valachi, tj. Vlasi, i »vlaški sinovi«, a samo prilikom naseljavanja Žumberka, Srbi.

Što se procesa pohrvaćivanja tiče, Kukuljević ga, s jedne strane, pojednostavnjeno vidi u prihvaćanju imena nove domovine, dok, s druge strane, ne uočava da se taj proces dešavao samo u vrlo rijetkim iznimkama. Zaključak o jednom jeziku i jednom narodu tipičan je za onaj stav po kojem se nacionalna pripadnost izvodi na kriteriju jezika. Prema Kukuljeviću, dakle, i Srbi i Hrvati govore isti jezik (samo ga drugačije nazivaju), pa su prema tome jedan narod.

Pored ovoga lingvističkog kriterija, Kukuljević spominje još i etnografski, po kojem je dokazano (ne spominje autore) da u Hrvatskoj živi *jedan čisti narod*; iz ovog argumenta, dakle, proizašlo bi ipak kao da u Hrvatskoj nema Srba.

Konačno dolazimo do sporne formulacije »naš narod«. Kukuljević izričito objašnjava da time nije učinio ništa kriva, jer je uobičajen takav izraz i u narodu. Prema ovoj njegovoj izjavi, stvarno bi se moglo shvatiti kao da je pod tim terminom Kukuljević obuhvatio i srpski i hrvatski narod. Međutim, ako to baš ne pobijaju, ali u svakom slučaju u sumnju dovode one njegove iznesene tvrdnje iz kojih pretežno ipak proizlazi kao da Srba u Hrvatskoj nema.

Apostrofirajući posebno samog patrijarha kao sina 'ponosnog Brinja', itd., Kukuljević je pretjerao; ali istina je i to da i Rajačićevo pismo ima nekih elemenata koji su mogli navesti na takvu reakciju. U posljednjem citiranom pasusu Kukuljević govori kao izraziti ilirac koji probitak Hrvatske vidi u velikoj zajednici Južnih Slavena, pa je zato spreman i na određene ustupke.

U cjelini gledan Kukuljevićev odgovor je prema patrijarhu dobronamjeren; on iznenaduje tolikim historijskim netačnostima; u njemu nije

⁴⁴ Kukuljević tu dijeli opće mišljenje koje je tada vladalo u Hrvatskoj da je istočna crkva starija od zapadne.

⁴⁵ V. N. Klaić, Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću, Beograd 1976, 140.

uvijek podjednako prisutno ovo ili ono uvjerenje, pa ostavlja dojam proturječja.⁴⁶ Kukuljević je na početku diskusije zaista izjavio: »[...] gospodin patrijarh kaže« [...] »da u Hrvatskoj ima dva naroda, srbskog i hrvatskog. Ja moram izkreno kazati, da za taj tobožnji faktum do danas znao nisam.«

Međutim problem Kukuljevićevim istupom još nije bio riješen. Kako izmiriti dva stava: prvi, Rajačićev koji inzistira na tome da dokaže da Srbi i Hrvati ne govore istim jezikom i nisu jedan narod, a postoje u Hrvatskoj — i drugi, Kukuljevićev koji, doduše, daje neko objašnjenje za sporni termin, ali ipak Srbe kao da poistovjećuje sa Hrvatima, ukoliko ih u Hrvatskoj uopće priznaje. Pred ovim i sam Kukuljević je osjetio određenu nemoć, pa predlaže da Rajačićevo pismo uzme u »znanstveni pretres« odbor koji radi na osnivanju Jugoslavenske akademije.

Kakvo je raspoloženje u Saboru vladalo prema Rajačiću odmah poslije Kukuljevićeva govora ostaje nejasno, jer inicijativu preuzima karlovački episkop Petar Jovanović, Rajačićev istomišljenik. I on se upušta u historijska razmatranja u kojima ima netačnosti, ali u osnovnoj misli vrlo je jasan: zamjera Kukuljeviću što nije jednostavno priznao da u Hrvatskoj, pored hrvatskog naroda, ima i srpskog, te predlaže da se bez posebnog naučnog razmatranja »izreče, da u kraljevini Hrvatskoj pored hrvatskog naroda doista i srbskog naroda ima, pa da se u tome smislu gospodinu patrijarhu odgovori, kako bi se time i on i sav posvuda narod Srbski uspokojio.«⁴⁷ U ovome ga odmah podržava pakrački episkop Stefan Kragujević, koji smatra ovo pitanje »životnim predmetom jednog naroda.«⁴⁸

Pošto su, dakle, ovu srpsku stvar aktivno podržala dva Srbina, a ostali prisutni Srbi dizanjem pokazali svoju solidarnost, od Hrvata se prvi izjašnjava Ivan Perkovac, a drugi Aurel Kušević. Perkovac u spornom pitanju vidi naučni problem; Kušević, naprotiv, smatra nepotrebnim »učeno razglabanje znanstvenog društva«, jer niko ne može tajiti »da u trojednoj kraljevini srbskog naroda imade.«⁴⁹ Očito je, dakle, da među Hrvatima, članovima Sabora, ne vlada isto mišljenje, štaviše da vlada određena nedoumica u pogledu spornog pitanja. Čini se da je baš ona dovela do prevage mišljenja da je sporni predmet naučnog karaktera, pa da ga treba riješiti odbor za osnivanje Jugoslavenske akademije, uz suradnju ovih članova Sabora, u većini Srba: dvaju spomenutih episkopa, prote Dimitrija Lončarevića, Gervazija Petrovića, Jovana Živkovića, Mirka Bogovića i Svetozara Kuševića.

Međutim odluka je donesena baš na prijedlog pakračkog episkopa Kragujevića, što znači da su se i Srbi odlučili za ovaj put, tj. pridali važnost

⁴⁶ Dnevnik, 164.

⁴⁷ Dnevnik, 166. Jovanović je još izjavio i ovo: »Ako se oni, koji žive u Hrvatskoj, po ovoj zemlji i mogu zvati Hrvaćani, oni su zato opet plemenom Srbliji. Ja sam Srbin, a ima nas u ovom saboru i više Srba« [...] na što se »dižu mnogi« (bilježi Dnevnik, 165).

⁴⁸ Iz riječi ovog govornika razabire se da je vladala napetost u Saboru s obzirom na temu (»u današnjoj sjednici, gdi se tolika razdraženost duhova pojavljuje«, Dnevnik, 166).

⁴⁹ Dnevnik, 166.

tome da se o spornom pitanju izjasni jedan naučni skup, a ne samo Sabor, kako je prvotno predlagao episkop Jovanović. Na taj način dobiveno rješenje, naime, imat će veću težinu.

Spomenuti odbor riješio je pitanje priznanjem da u Hrvatskoj postoji srpski narod, te je Jovan Živković podnio Saboru ovaj jednoglasno prihvaćeni prijedlog: »Dočim se veliki župan zagrebački u prošastoj sjednici glede protesta nj. sv. g. patriarha srbskog Josipa Rajačića izrazio, da on u govoru svom od 29. travnja o. g. u obziru Krajišnikah iliti Krajine hrvatsko-slavenske nije rekao, da u istoj Krajini živi narod čisto 'hrvatski' nego narod 'naški', pod kojim izrazom je on pleme srbsko isto kano i hrvatsko razumjevaio, to isti protest prestaje biti predmetom svakog daljeg saborskog pretresanja, dočim nije ni ovaj sabor ikojom prilikom nijekao, dapače pripoznaje, da u trojednoj kraljevini ima i naroda srbskoga i on podobno izrazu nj. sv. g. patriarha od sveg srca želi: da Srbi i Hrvati kao najbliža i jednorodna braća jedan drugoga ime i pleme kao narodnje svetinje ljubi i počituje i kao dosad, tako i unapredak u bratskoj slogi ostanu.«⁵⁰

Tako se, dakle, okončalo ovo srpsko pitanje u Hrvatskom saboru god. 1861. Rajačićevo pismo dovelo je do rezultata: srpski narod u Hrvatskoj je priznat. On je poseban, svoj i ne može ga se miješati sa hrvatskim narodom s kojim je ravnopravan. U vremenu neiskristaliziranih lingvističkih kriterija, još prisutnih ilirskih koncepcija, slabo razvijene historiografije ovakav istup bio je potreban.

Postavi li se — na kraju — pitanje što je sa stanovišta hrvatske politike tog časa ovakav Rajačićev istup predstavljao, može se dobiti dojam, koji iznosi F. Čulinović u spomenutoj raspravi, da je patrijarh istupio »u vrlo nezgodno vrijeme i na vrlo nepoželjan način«, kao da je smjerao »na stvaranje razdora«.⁵¹ Taj dojam je ipak površan. Bez obzira naime na neposredni povod Rajačićeva istupa, već sama činjenica da je pred Sabor postavljeni problem moralo rješavati jedno posebno tijelo, dokazuje kako su nedefinirani bili osnovni pojmovi o nacionalnom sastavu stanovništva u Hrvatskoj (i to u času kada je hrvatsko državno pravo postalo kao kriterij aktualno), pa je prema tome Rajačićev zahtjev bio *time*, vremenom i stanjem, diktiran, a to znači potreban i opravdan. Njegov istup je, u suštini, bio ferment, koji je izazvao raščišćavanje pojmova i doveo do historijski važnog zaključka. Ovaj nije mogao ometati hrvatske nacionalne interese.

Nikako ne mislimo da je Rajačiću namjera bila stvarati razdor. Njegov način jest odlučan, mjestimično oštar, ali nije samo to. On izričito kaže: »Kad je ovima narodima sudeno, da tamo zajedno žive, valja da žive u ljubavi i prijateljstvu i da svetinje narodne jedan u drugoga jednako ljube i poštuju, da nebi njihovu razdoru treći poradovao se i od tuda svoju hasnu brao.«⁵²

⁵⁰ N. dj., 170. Ovaj je tekst upisan kao članak XXXI Zaključka.

⁵¹ F. Čulinović, n. dj., 197.

⁵² Dnevnik, 150.

Nema, dakako, sumnje da je Rajačić svojim protestnim pismom stavio jedan problem više pred i onako krupnim zadacima opterećeni Hrvatski sabor. Međutim taj Sabor se pokazao sposobnim da ga riješi — bar za svoje vrijeme.⁵³

II

Na istom Saboru bilo je govora o još jednom »srpskom pitanju« — o Srpskoj Vojvodini.

Promjena u politici Beča u smislu ustupaka Ugarskoj dovela je god. 1860. do ukinuća Srpske Vojvodine. Ona je pripojena Ugarskoj, a dva srijemska okruga (iločki i rumski) Hrvatskoj. Istovremeno je vladar tražio da se tamošnji srpski živalj izjasni u pogledu očuvanja svoje narodnosti i jezika, pa, jer patrijarh Rajačić nije prihvatio da to učini, samo jedna delegacija, smatrajući jedino narodni sabor mjerodavnim za ovakva izjašnjavanja, Beč je odobrio sazivanje Srpskog narodnog sabora u Sr. Karlovcima god. 1861. Pod predsjedanjem patrijarha Rajačića, ali i u prisutnosti carskog komesara, Sabor je — kasnije nazvan Blagoveštenskim — formulirao zahtjeve Srba, oslanjajući se na Privilegija, koja je kralj Leopold I dao Srbima god. 1694. Rajačić, a naročito ugledni pravnik Đ. Stojaković, savjetnik kod bečke vlade, naglašavali su karakter međunarodnog ugovora ovih Privilegija, prema kojima Srbi imaju pravo na nacionalni integritet, posebni teritorij, te administrativnu i sudsku autonomiju. Iako je na Blagoveštenskom saboru bilo i drugačijih mišljenja, ovo je nadvladalo.⁵⁴ U datim okolnostima Srbi su realizaciju svojih prava ovako predlagali: Srpska Vojvodina neka bude autonomna oblast unutar kraljevina Ugarske i Hrvatske. U najvišoj instanci teritorij pripojen Ugarskoj zavisi od ugarske vlade, a Srijem od hrvatske. Vojvodinom upravlja vojvoda, koga bira Sabor Srba iz Vojvodine, Ugarske, Hrvatske, Dalmacije i Vojne krajine, a ostali narodi samo iz Vojvodine. Vojvoda je član ugarskog gornjeg doma i Hrvatskog sabora, po rang

⁵³ Ponovo je to učinio god. 1867. svojim zaključkom kojim »priznaje narod srpski [...] kao sa narodom hrvatskim istovjetan i ravnopravan«.

⁵⁴ Savremenik tih događaja, Mihailo Polit-Desančić, prosuđivao je trideset i pedeset godina kasnije Blagoveštenski sabor, te stav srpskih i hrvatskih političara ovako: »Da su u ono doba Hrvati i Srbi pošli u bečki rajhsrat, možda bi se čitava austrijska carevina drukčije ustavno preobrazila, nego što je to posle sledovalo sistemom dualizma. Hrvati bi zaceo vrlo važnu ulogu igrali, važniju nego što danas Česi igraju, a mi Srbi bi dobili Vojvodinu, te bi sa Hrvatima i u vezi sa ostalim Slovenima prevlast Nemaca prekršali i bili gospodari situacije« (Posle trideset godina, *Branik*, 121, Novi Sad 1890).

»Možda u ono doba da nije bila struja onakova, kao što je bila u Srba i Hrvata, da bi stvari drugi obrt uzele. I ona misao koju je pok. Subotić na blagoveštenskom saboru zastupao: da se Vojvodina sa Krajinom, Hrvatskoj i Slavoniji pridruži, imala je svoga osnova. Naš narod trebao se šta više u celinu da zbije, što je važnije nego ma kakav 'ustav'. Ali u ono doba sve se nadalo od ugarskoga 'ustava'«. Blagoveštenski sabor, *Branik*, Organ srpske narodne slobodoumne stranke, 13, Novi Sad 1891. »Da su u Beču stvar srpske Vojvodine vrlo ozbiljno uzimali, dokaz je i to, što je kralj, prestonim besedama na ugarski sabor upućivan bio ug. sabor, da zaključke blagoveštenskog sabora, kao kraljevske propozicije u pretres uzme.« Blagovesti pre pedeset godina, *Branik*, 69, Novi Sad 1911.

prvi iza bana. U Srijemu važi hrvatsko zakonodavstvo, u ostalom dijelu ugarsko. Službeni jezik u Vojvodini je srpski, ali se nesrpskim općinama ostavlja slobodan izbor upotrebe jezika. Srpske škole i crkva su autonomne, a vrhovno tijelo im je Srpski narodni sabor. Njegove odredbe se ozakonjuju na ugarskom, odnosno Hrvatskom saboru, ali se bez pristanka srpskog naroda ne mogu ni ukinuti, ni izmijeniti.

Svjesni činjenice da na odluci Beča u pogledu ukinuća Vojvodine ništa ne mogu mijenjati, a osjećajući se u isti mah tom promjenom kao narod ugroženi, Srbi su smatrali da zaključcima Blagovestenskog sabora, predanim u Beču, na lojalan i državopravno fundiran način, brane svoje nacionalno biće. U ovome su očekivali podršku Hrvatskog sabora, pa su u tom smislu uputili predstavku (sa skupštine u Novom Sadu) svim županijama u Hrvatskoj i Slavoniji, tražeći da se njihova stvar kod kralja podrži.⁵⁵ Na ovu predstavku reagirala je Virovitička županija, a nešto ranije i Zagrebačka. I Zagrebačka i Virovitička županija izričito zagovaraju srpske zahtjeve. One su, dakle, i bile neposredni povod saborskih diskusija. Međutim tom je predmetu na Hrvatskom saboru prethodilo pitanje teritorijalne pripadnosti Srijema. Srbi su, naime, god. 1848. zaključili na Majskoj skupštini u Sr. Karlovcima stvaranje Srpske Vojvodine, sastavljene od Banata, Bačke, Baranje i Srijema, te državopravno tijesno povezane s Hrvatskom, pa je i Hrvatski sabor zauzeo u tom pitanju isto stajalište. Imajući, dakle, u vidu baš ovu odluku Hrvatskog sabora od god. 1848, Srbi su sada u kritičnoj situaciji, očekivali njegovu dosljednost, tj. smatrali da Srijem treba (pod navedenim uvjetima) biti i dalje sastavni dio obnovljene Srpske Vojvodine, a da je legitimno ako ih Hrvati u tome podrže. Ali na Hrvatskom saboru bilo je zastupnika koji su Srijem ipak smatrali samo dijelom Trojedne kraljevine. Iako je ovaj stav jasno izrazio E. Kvaternik, na saborskoj sjednici od 23. maja — zbog izričitog obzira prema Srbima, nije se išlo na zaoštavanje, te je odlučeno da će se to pitanje kasnije definitivno riješiti.

Predstavke Zagrebačke i Virovitičke županije, pročitane na Saboru u toku istog mjeseca, odišu izrazitom naklonošću prema željama Srba. One gotovo da sugeriraju Saboru postupak u tom predmetu. Pa ipak, odmah u diskusiji došlo je do polarizacije stavova, koja je ostala do kraja zasjedanja Sabora.

Jedni su u tom pitanju vidjeli samo logički nastavak onog stava koji je Hrvatski sabor zauzeo god. 1848, pa su smatrali da treba odmah prići praktičnoj strani problema, tj. zagovoriti srpsku stvar kod kralja što prije. Među ovima su bili A. Čepulić, F. Žužel, I. Vončina, F. Lovrić i, dakako, prisutni Srbi (Dj. Nović, M. Polit, S. Kušević i dr.).

Drugima se, naprotiv, ništa u ovom predmetu nije činilo jednostavnim: ni samo pitanje Vojvodine kao takvo, jer je u sebi krilo problem Srijema, a ni način intervencije, sugeriran od Srba jer je upućivao na Beč. Stoga su se u diskusiji redali razlozi, koji su jasno odražavali drugu, prougarsku političku koncepciju. Pribjegavajući često formalizmu, oni su vodili zapravo politiku zatezanja, iza čega se krila nespremnost da se Srbe pomogne. Oni su, naime, samo *načelno* podržavali srpske interese, ali nisu

⁵⁵ D. Kirilović, Srpski narodni sabori, Novi Sad 1937, 1–15.

bili spremni da zbog njih hrvatski interesi u pogledu Srijema budu prikraćeni. Među ovima su bili E. Kvaternik, D. Kušlan, A. Stojanović i dr. Prema tome je i tok saborskih diskusija imao nekoliko faza.

U *prvoj fazi* donesena je *odlučka* (na temelju diskusije o predstavi Zagrebačke županije) da se srpska stvar podupre na pregovorima u ugarskom saboru, što znači u neizvjesnoj budućnosti. Tom zgodom je Kvaternik smatrao da bi »povriedili solidarnost« (ustavnu), kad bi Srbe poduprli prije saziva ugarskog sabora, a Antun Stojanović da bi i Srbi »ako su ustavni« takav put trebalo da žele. Bilo je već tada i izrazito protivnih glasova u smislu neposredne intervencije kod kralja, kako smo već spomenuli. Međutim, glasanje je odlučilo.

Sabor je, vjerojatno, smatrao da je time riješio ovaj predmet; ali predstava Virovitičke županije obnovila je — tek nepunih dvadeset dana kasnije — diskusiju o istom predmetu. U ovoj fazi sada, pored i nadalje prisutnih dvaju spomenutih stavova, pridružio se i treći: predmet je već jedanput prodiskutiran i riješen, te prema tome nema razloga da ga se ponovo povlači. Ovome posljednjem se usprotivio sam ban, pobijajući tu formalnost, jačom formalnosti: svaka na Sabor prispjela predstava mora se prodiskutirati i o njoj donijeti odluka. Tako, dakle, i predstava Virovitičke županije.

Međutim, prva dva stava zaoštravala su se u toku diskusije znatno.

Insistiranje na tome da se čeka zasjedanje ugarskog sabora proizlazilo je zapravo iz želje za približavanjem Ugarskoj — pred bojazni od bečkog apsolutizma. Kvaternik je takvu bečku politiku otvoreno napadao ovim riječima: »[. . .] tko se nije sgrazio, ako je čitao, da se u Beču radi o tom, da se ustroji vojvodina, da se rumunjski kapetanat i Grafschaft njemački podigne, i napokon da se Ugarska raztrgne. Ja mislim, da sada nije vrijeme, ne da nepodupiremo želje braće Srbaljah, nego što bi mi tim postupkom podupirali želje obćih zložateljajah. Ne radimo dakle ništa u prilog tuđincu, nego čekajmo dok bude sazvan ugarski sabor, da ustavnim putem razpravimo ovo pitanje, nipošto pako putem bečke vlade. Jer ustavni narodi imaju onu prednost, da ih samo ono veže, što oni sami zaključče. Zato sam proti tomu, da se ova predstava županije virovitičke podupire.«⁵⁶ Drugim riječima: neka se od omražene politike Beča ne traži da kroji pravdu, nego neka se sa Mađarima govori na ugarskom saboru. Ovo je za Kvaternika ujedno ispravni, ustavni put.

Ovu političku koncepciju iznosili su u sličnim varijantama i drugi govornici. Jer se često ulazilo u formalizam, izazvan je kod ostalih zastupnika utisak hotimičnog odugovlačenja, tj. nespemnosti da se Srbima pomogne.⁵⁷ Pored toga smatrao se besmislenim i put preko ugarskog sabora, pa su dakle zastupnici, koji su predlagali neodgodivu i direktnu intervenciju kod kralja, vjerovali Beču. Situacija kako za Hrvate, tako i za Srbe, nije bila laka, pa je zastupnik Avelin Čepulić imao pravo kada je rekao: »Politika bečka germanizira centralizajući, a mađarska centralizira mađarizirajući.«⁵⁸ On je u istom govoru upozorio (neposredno poslije

⁵⁶ Dnevnik, 852.

⁵⁷ U Saboru su stoga neki zastupnici govorili da se srpsko pitanje odgađa »ad calendas graecas«, n. dj., 883.

⁵⁸ N. dj., 853.

spomenutog Kvaternikovog govora), na opasnost od Mađara koji bi sve nemađarske narode porobili: »U ovom Mađarorszagu morali bi pojedini nemađarski narodi biti sami Heloti, morali bi služiti za podlo sredstvo mađarskoj veličini.«⁵⁹

Suprotno Kvaterniku, Čepulić je osuđivao to što je Saboru »više stalo do mađarske osjetljivosti, nego li do prava naše braće Srbah«. Ovaj protumađarski stav zastupao je i I. Vončina ovako rezonirajući: »Mađari se nisu ustručavali« [...] »primiti od neustavnoga kralja sada utielovljenu vojvodinu, pa da im se danas baci Hrvatska i cijela trojedna kraljevina, nebi se ustručavali pridružiti si ju. Zato ja neviđam, kako bi mi pogriješili, kad bi kod istog onog kralja, čijim su privolenjem Mađari znatan komad vojvodine odciepi i podupremo pravedne želje Srbaljah.«⁶⁰

Politiku Srba iznio je u svom govoru M. Polit, davši u isti mah ovu realnu sliku opće političke situacije: »Malo će narodah u Europi biti, kojih je položaj tako težak, kao nas Srbah i Hrvatah. Branimo li se protiv supremacije mađarske, to nehotice radimo u korist bečke vlade. Nemožemo li se sa ugarskim saborom u svačem sglasiti, to dajemo povoda, da se na našem i ugarskom starodavnom« [...] »ustavu, drma.«⁶¹ Smatrao je da »ono što sada proti Mađarom radimo, u hatar reakcije ide«, pa je prema tome u ovoj tački bio istog mišljenja sa Kvaternikom. Polit je bio mnogo suzdržljiviji u odnosu na Mađare: »[...] Mi samo do njeke granice sa Mađari jednim putem ići možemo. Preko ove granice, ako nećemo najsvetije naše interese da žrtvujemo, nemožemo ići, pa ma znali, da s tim baš reakciji koristimo.«⁶² Pošto je okarakterizirao mađarske nacionalističke pretenzije, Polit je uvjeravao Sabor da su u takvoj situaciji Srbi prisiljeni primiti ono što im se daje od onoga koji je voljan dati, a to je, po njegovu sudu, kralj.⁶³ Polit je ipak u tom laviranju srpske politike osjetio i neki žalac, pa je morao konstatirati, gotovo ispričavajući Srbe: »U ovom leži onaj tužni dilema nas Srbah, i ovo je ključ za izjasnenje naših željah radi vojvodine u ovaj mah.«⁶⁴ Apel na Hrvatski sabor da podrži ovakvu srpsku politiku bio je iskren, ali je već nagovještavao ono što će se desiti: »Da bi nepodpomaganje srbskih željah od strane visokog sabora kod Srbah zločest utisak učinilo, to zna svaki. Baš radi toga utiska, radi solidarnosti među Srbi i Hrvati, koji su narod jedne krvi, treba, da ovaj sabor uzkrš vojvodine unapriedi, da se nebi kod nas moglo reći: Hrvati sve vele, da su nam braća, a kad treba, da se pokažu kao takova, onda se nas čine nevješti.«⁶⁵

⁵⁹ N. dj., 853.

⁶⁰ N. dj., 863.

⁶¹ N. dj., 853.

⁶² N. dj., 852/3.

⁶³ »Ako nam je bečka vlada nakanila u ovaj mah vojvodinu dati, mi je moramo primiti, počem nema nade, da će nam ju Magjari dati. No ovo primanje ja samo kao stavljanje u posesorium smatram. Mi treba da se stavimo u posesorium, da se sa Magjari uobće razgovarati možemo« [...] »onda se s njimi pogađati možemo, a ovako dok nismo u posesoriju, oni se nam sa svim nevješti čine. Što se tiče prigovora, da bi takova vojvodina nezakonita bila, to ja mislim, da je kralj jedan« [...] »može dati vojvodinu kao neki posesorium dotle, dok se ova poslje putem zakonodavstva neinartikulira« (n. dj., 854).

⁶⁴ N. dj., 854.

⁶⁵ Polit tvrdi da su Hrvati i Srbi jedan narod i poslije čl. XXXI, tj. pošto je on sâm podržao Rajačićev zahtjev.

Politov govor nije uvjerio Sabor u cjelini. Neposredna reakcija zastupnika M. Kraljevića dokazuje da je pitanje pripadnosti Srijema bio kamen spoticanja. Jedan drugi zastupnik, Antun Stojanović nije sa formalne strane kritizirao intervenciju preko Beča, nego je doveo u pitanje probitak Srba ako im »bečki ministri oktroiraju vojvodinu«. Ovaj govornik je kao branitelj ustava postavio i pitanje — sasvim formalne naravi — bi li bilo »dostojno« [. . .] »da mi zaključke saborske Srbijem za volju obaramo«, jer je »Sabor zaključio, da se ovo pitanje mora ustavnim putem riješiti.«⁶⁶ Diskusija je završila odlukom da se formira odbor ad hoc, koji će predložiti rješenje pitanja. Ona glasi: »Počem srbske želje radi vojvodine vis. saboru podrobno poznate nisu, i počem je u tih željah i o državo-pravnom odnošaju Srijema govor, to da se jedan odbor ad hoc iz šest lica sastojeci, izabere koji će srbske želje radi vojvodine izpitati, i svoje izvješće radi toga visokom saboru podnieti, da bi ovaj u stanju bio o tih željah meritorno se izjasniti, i način podupiranja tih željah odlučiti.«⁶⁷ Ovaj tekst dokazuje da je pitanje Srijema bilo osnovno, ali se vjerovatno iz diplomatskih razloga dodala, u suštini, netačna tvrdnja da Sabor nije bio dovoljno upoznat sa onim što Srbi žele.

Odbor ad hoc (Kušlan, Stojanović, Petrović, Živković, Kraljević, Šandor) izvijestio je da novosadska peticija ne sadrži sve zaključke kongresa u Sr. Karlovcima, pa tako »oni zaključci, i po tom želje Srbaljah, što bi se podupirati imali, ostadoše odboru nepoznate, i zato nije u stanju ni traženo izvjestje visokom saboru podnieti«. Nadalje: »Premda se takim načinom za sad preručena predstavka odgađa, i tim povodom oduzimlje temelj da se od strane ovog visokog sabora želji jednokrvne bratje Srbaljah udovolji, a odbor ovaj mnije i uvjeren je, da narod hrvatski onako isto kao što je u godini 1848, težio i danas još teži, da se vojvodina ustroji; s toga usuđuje se pokorno predstaviti, da bi visoki sabor obzirom na onu okolnost, što je u god. 1848 od strane sabora trojedne kraljevine načelo izraženo, da se Vojvodina srbska u najužjoj svezi sa trojednom kraljevinom buduća — i zbiljam uživotvori, a to dosad po otih načelih izvedeno nije, jer bivša Vojvodina po narodu trojedne kraljevine smatra se za izliev njemačke politike, i njemačko-centralističkih tendenciah, zato da se ota želja, koja nije samo srbska već i hrvatska, što prije i temeljito izpuni, predlaže odbor, da bi visoki sabor Njegovo c. kr. apoštolsko Veličanstvo umolio, da bi sabor ugarski, i srbsko-narodni kongres sazvati najmilostivije dostojalo, i da bi se iz otih saborah izaslanici izaslanikom sabora trojedne kraljevine pridružili, ter svoju osnovu u pogledu oživotvorenja ustavne i u pravom smislu srbske Vojvodine sačinili, i dotičnim saborom odobrenja radi predložili. Ovako postupajuć scienu odbor ovaj, da bi visoki sabor dokazao čest iskrene i bratske ljubavi naprama jednokrvnoj bratji s jedne strane, a s druge nebi sa temelja ustavnosti skrenuo, a interesu i svoje braće neposredno, a svome posredno najbolje bi koristio.«⁶⁸

Reakcija na ovaj izvještaj uvodi nas u daljnju fazu razvoja ovog problema.

⁶⁶ N. dj., 854.

⁶⁷ N. dj., 855.

⁶⁸ Saborski spisi III, 219.

Nezadovoljni Srbi, Gj. Nović i M. Polit govorili su prvi. Nović je osjetio nepovjerenje hrv. zastupnika prema Srbima, pa je uvjeravao Sabor da Vojvodina ne želi otcjepljenje od ugarske krune; da u Bačkoj i Banatu priznaje ugarsko zakonodavstvo i političku vlast, a u Srijemu Trojedne kraljevine. Izričito naglašava da je po kraljevoj želji došlo do Srp. Kongresa i izjašnjavanja, što su, po istoj želji, učinili i drugi narodi u Ugarskoj. Na kraju, neprikrivena kritika onih hrvatskih zastupnika koji su bili za pregovore na ugarskom saboru dovodi do zaoštrenja: »[...] ta gospoda nikako iz bratinske iskrene težnje prema srbskomu narodu taj predlog učiniti nisu mogla, što više držim ja, a držat će i svaki pravi Srbin to, da ta gospoda tim predlogom svojim jedino taj cilj postići žele, da srbsko pitanje i ovom prilikom neriješeno ostane, kako bi neprijatelji srbski, narod srbski kao kakovu koloniju smatrali i lakše ga goniti i upropašćivati mogli. U koliko to i narodu trojedne kraljevine u korist ići može, to ostavljam ovom visokom saboru, na njegovo povoljno razsudivanje.«⁶⁹ Polit ga je podržao: »Mislim da je odbor, kad je ovo izvješće dao, hrdave premise imao. Koliko ja Srbe poznam, nijedan neželji da mu se vojvodina samo preko Beča dade. Ja sam uvjeren, da kad bi se Srbom kazalo: evo vojvodine samo iz Beča, nemojte se više s Ugri porazumljivati, da bi oni to odbacili, i to zato što su se Srbi već više putah uvjerali, da ono, što iz Beča dođe, nije tako stalno, kao ono što od ugarskog sabora dođe. Jedini uzrok, da Srbi od Beča što primaju, jest taj, da niti od Beča niti od ugarskoga sabora nebudu ignorirani. Oni hoće tim da imaju povod, da se mogu s ugarskim saborom u sporazumljenje staviti. S toga sam ja zato, da visoki sabor srbske želje pred Nj. Veličanstvom podupre.«⁷⁰

F. Lovrić, S. Vrbančić, P. Očić i A. Čepulić odlučno su podržali ovo gledište, dok se Kvaternik izjasnio za prijedlog odbora: »Od triuh dosada predgovornikah nisam čuo, da bi ikoji samo jedan razlog mnenja saborskoga odbora opovrgnuo. Ja mislim, da je put, koji je odbor naznačio, upravo onaj, kojim će se prvo želje braće Srbah oživotvoriti moći, a drugo koj će ustavnost spasiti. S toga mislim, da će se vis. kuća voditi po ovih razlozih, što je odbor naveo, tim više, što nijednoga protivnoga razloga dosada čuli nismo. Zato sam za mnenje odbora.«⁷¹

Očić je napadao zaklanjanje za formalizam u kome je vidio »negaciju« srbskih želja, a Čepulić je uvjeravao da ugarski sabor neće povoljno riješiti pitanje Srba. U njegovu je govoru naglašen kontinuitet od god. 1848, kada je Hrvatski sabor priznao Vojvodinu i podupirao je kod kralja »na temelju ravnopravnosti«. Njegovo obrazloženje je jednostavno i jasno: »A kakav je razlog sada, da to ne učinimo? Jedan faktor zakonodavstva ugarskoga, koj ovdje pravo ima uticati, ugarski sabor faktično neće da prizna prava braće Srbah. Što je dakle naravnije, nego da se braća Srbi obrate na drugi faktor, to jest na kralja: daj nam ono, što si nam već dao, i što su već sva ostala braća u Ugarskoj priznala, daj nam vojvodinu, da obezbiedimo jezik i narodnost. A što je naravnije, kad se braća Srbi na nas obraćaju, i kad se pozivlju na zaključak naš od g. 1848: braćo, podupirajte nas, što je naravnije, nego da to odmah uč-

⁶⁹ Dnevnik, 883.

⁷⁰ N. dj., 883.

⁷¹ N. dj., 883.

nimo; to dosljednost, srodnost i budućnost naše narodnosti zahtieva, da njihove želje podupremo, tim više, što reprezentacija županije virovitičke nedira u prava niti ugarske, niti naše krune, jer kaže, da oni priznaju integritet ugarske kraljevine i naše. Ja sam, dakle, za to, da se u smislu čl. 7 od 1948. g. želje braće Srbah podupru, i reprezentacija županije virovitičke posebnom predstavkom i to odmah Nj. Veličanstvu podnese.«⁷²

Nespремnost ipak većine Sabora da se povinuje ovakvim izlaganjima dolazi do izražaja u tome što se iznose novi razlozi za odlaganje, naime da tekst odbora ad hoc nije štampan i razdijeljen tri dana prije zasjedanja Sabora. Kad je i to učinjeno i još tome dodati zaključci Srpskog kongresa, te prijedlog Dj. Novića, na 96. saborskoj sjednici od 4. novembra, Jovan Živković je morao intervenirati da bi se srpski predmet zbog hitnosti uzeo u pretres prvi, pa je i ovaj prijedlog izazvao dugu diskusiju, u kojoj su Kvaternik i Kraljević govorili protiv Živkovićeve prijedloga. Ali na Saboru se pojavilo i mišljenje (F. Žužel) da će Srbi — dobiju li Vojvodinu od Nijemaca — tek imati razloga da zamjere nespремnost Hrvata. Napetost je rasla i izazvala direktna upozorenja, kao ovo Vukotinovićevo: »Neizgovarajmo se dakle, gospodo: s dnevnim redom.« Ali još prije Vukotinovića progovorio je bio Ivan Kukuljević. Njegovo je izlaganje zanimljivo već u vezi s prvim srpskim pitanjem: »Ja držim srbsko pitanje za najvažnije životno pitanje naroda našega, od kojega plemena zavisi možebiti budućnost čitavoga jugoslavenstva. Moja gospodo, ja mislim, da svaki od nas želi prije svega u ovom mjestu i današnjem vieku tjerati ne politiku tuđu, budi njemačku ili mađarsku, nego da želi tjerati politiku jugoslavensku, od koje sreća naša zavisi i ciela naša budućnost. Ako mi doista narodnu politiku tjerati želimo, onda moramo sve moguće načine upotrebiti, kako da se s braćom jedne krvi sporazumijemo, s kojom imamo jednu budućnost.« [...] »Molim gospodu zastupnike naroda, da« [...] »nezatežu, jer riešenje ovoga pitanja, ako ga smatramo za narodno, nezavisi od mađarskoga sabora, nego samo od nas i od volje srbskoga naroda.«⁷³ Antun Stojanović je odlučno ostao na svom stanovištu, te je svojim riječima još više zaoštrio diskusiju: »Ja ću uvijek proti tomu biti, niti ću zahtievati, da bečka vlada sada Vojvodinu ustroji. [...] Veli se, da je potrebno, da pokažemo ljubav braći našoj [...] Ako Srbi misle da ćemo im tako ljubav iskazati, ako neustavnim putem njihove želje podupremo, jako se varaju. Oni zahtievaju ljubav od nas. Pitam ja, da li oni pokazuju, da oni nas ljube? Ja kažem, da nepokazuju. Ja se sasvim slažem, ako se Srbi u Bačkoj i Banatu junački opiru ugarskom saboru, jerbo im čini zaprieke razvitka. Ali da su oni u Sriemu nezadovoljni, koji spada na trojednu kraljevinu, toga razloga neviđam. Da su oni prijatelji trojedne kraljevine, nebi želili, da se odciepe od trojedne kraljevine, što si i Šmerling želi.«⁷⁴

J. Živković na to upućuje pitanje predgovorniku je li od koristi Trojednoj kraljevini ako Srbi propadnu. Predmet da je već više puta bio na Saboru i ostao neriješen, a on se ne sjeća takvih slučajeva inače. »Oni su (Kukuljević i Žužel, op. B. P.) političkimi razlozi dokazali, da

⁷² N. dj., 884.

⁷³ N. dj., 892/3.

⁷⁴ N. dj., 893.

trojednoj kraljevini ide u prilog Srbska Vojvodina.« Neka se, dakle, predmet riješi sutradan, ili najkasnije za tri dana.⁷⁵

Ali konačno bude odlučeno da pitanje Srp. Vojvodine dođe na dnevni red *poslije* debate o zadrugama, za koju se predviđalo da će trajati nekoliko dana.

U ovakvoj atmosferi, dakle, završila je diskusija dne 4. novembra. Na 103. sjednici, dne 12. novembra, već bi pročitana kraljevski odgovor na saborsku adresu od 24. septembra kojim se Sabor raspušta. Materijali se vraćaju u arhiv.

Pitanje Srpske Vojvodine nije, dakle, dobilo konačno rješenje u Hrvatskom saboru. Bez obzira na to bi li zagovor Hrvatskog sabora išta mijenjao u njenoj sudbini, ishod stvari, a naročito način rada Sabora mogao je izazvati i izazvao je kod Srba utisak antisrpskog stava većine. Ona struja koje je htjela izbjeći direktnu intervenciju u korist Srba, pobijedila je u suštini, iako je rješenje došlo sa treće strane. Kukuljevićev govor dokazao je, doduše, da među hrvatskim političarima postoji i drugačija koncepcija, ali i to jedva da je moglo ublažiti nezadovoljstvo Srba, tim više što je u tom času njihov položaj na bivšem teritoriju Srp. Vojvodine bio kritičan, a uvjeti koje su sugerirali predlagali da Sabor podrži, nisu išli na štetu hrvatskih interesa.

III

Treće pitanje — iako ne i po saborskom redosljedju — pojavilo se u vezi s *nazivom narodnog jezika* u Hrvatskoj i Slavoniji. U javnom životu, naime, dominirao je strani jezik, iako je vladar još godine 1850. priznao saborske zaključke o upotrebi *narodnog jezika* u Hrvatskoj i Slavoniji, ali ovo priznanje nije dobilo valjanost zakona. Pokrećući baš pitanje ozakonjenja, Kukuljević je Sabor, a i sama sebe, suočio sa problemom *naziva narodnog jezika*. On je, naime, u »Predlogu zakonskog članka o narodnom jeziku« istupio sa uobičajenim nazivom »*hrvatsko-slavonski*«,⁷⁶ ali je već nekoliko mjeseci kasnije, na 58. saborskoj sjednici, svoj kriterij, geografski, smatrao neispravnim i predložio naziv »*hrvatsko-srbski*« sa obrazloženjem da »se neda tajiti, da je taj jezik, kojim mi govorimo i pišemo, uprav tako svojina Hrvatah kao i Srbaljah«. ⁷⁷ U daljnjem obrazloženju dolazi do izražaja Kukuljevićeva ilirska koncepcija kad kaže da se »neda [...] tajiti ni to, da su ove dvie grane jugoslavenske, ako po historiji i razdieljene, ipak jedna cielost i jedan narod. Nama mora svejedno biti, ako nam je do budućnosti naroda stalo, koja god grana u buduće prednjačila bude. Ali priznati moramo, da samo u slozi tih dvieh granah sreća naroda stoji, dočim u neslozi njihovoj leži propast čitavoga jugoslavenstva.«⁷⁸ Zbog toga Kukuljević apelira na Sabor da »imenu srbskom glede jezika našega narodnoga častno mjesto podamo, pa

⁷⁵ N. dj., 897.

⁷⁶ 13. saborska sjednica od 18. V 1861.

⁷⁷ Dnevnik, 617.

⁷⁸ Dnevnik, 617.

da taj jezik hrvatsko-srbskim nazovemo«,⁷⁹ tj. poziva se na čl. XXXI (»Kad smo već jednom priznali da u trojednoj kraljevini Srbaljah imade«),⁸⁰ koji je u međuvremenu Sabor bio izglasao.

Unatoč ovakvom argumentiranju, Sabor ipak ostaje u nedoumici. Redaju se predlozi. Iz obzira prema Slavoncima, a analogno Kukuljevićevu rezoniranju, »hrvatsko-slavonsko-srbski« (I. Vardijan); kao najsvieobuhvatnije rješenje ne samo s obzirom na status quo, nego i ujedinjenje sa Dalmacijom »jugoslavenski« (I. Vončina, R. Zlatarović); »jugoslavjanski« ili »slavjanski« (A. Veber).⁸¹ Ne prihvaćajući »jugoslavenski«, jer takvog naroda nema, nego po kriteriju brojčanom »srbski« ili »hrvatski« (G. Petrović). Kao rješenje 'generaliter', jer je pitanje, u suštini, vrlo složeno: »narodni jezik ovih kraljevinah« (P. Očić); »hrvatski ili srbski« (M. Mesić), zato jer »poznajemo u knjizi samo jedan jezik, pisao Srbin ili Hrvat; u jeziku dakle razlike neima. Ako i ima dvojica pismena, ali jezik je ipak jedan«,⁸² te potsjeća da se Sabor već jednom baš tako bio izjasnio kada je govorio o pravilima Jugoslavenske akademije. Zatim po kriteriju državnopravnom, a zbog zamršenosti problema, rješenje je u nazivu »narodni u trojednoj kraljevini jezik« (A. Cepulić).

Predmet je došao na glasanje, ali samo u 4 varijante, pa se većina odlučila za naziv »jugoslavenski«, manjina za »hrvatski ili srbski«, velika manjina za »narodni, a niko za hrvatsko-slavonski«.⁸³

Iako je u historiografiji izneseno mišljenje da je smiješno gledati kako se Sabor muči oko najprirodnijeg pitanja, jer kako se jezik u Hrvatskoj može zvati, nego hrvatski (M. Polić),⁸⁴ ipak prosuđujemo da se Saboru god. 1861 pitanje naziva jezika u Hrvatskoj i Slavoniji opravdano učinilo složenim. Ovu složenost sačinjavalo je više elemenata. Jedan je od njih, svakako, postojanje srpskog naroda, odnosno po Saboru već doneseni čl. XXXI, što najjasnije dolazi do izražaja u Kukuljevićevu pledoajeu, a i u Mesićevu izlaganju. Produbimo li međutim problem, moraćemo konstatirati da ovako rezoniranje ne nastaje samo pod uplivom čl. XXXI. Ranijim Gajevim istupom, naime, prihvaćena je bila štokavština, tj. rješavajući za narodno jedinstvo važan problem jezične razdvojenosti, Gaj se bio odlučio za štokavštinu kao jedinstveni književni jezik, a ona je bila gotovo ista jeziku Srba u Hrvatskoj.⁸⁵ Prema tome, taj jezik se nije mogao nazvati samo »hrvatski«. S druge strane pak, pojava Vuka, kao i Bečki dogovor, na kojem je Kukuljević bio jedan od hrvatskih predstavnika, morala je ostaviti traga u svijesti dijela hrvatske inteligencije (što uostalom dokazuje i podatak da se niko nije izjasnio za termin »hrvatsko-slavonski«).

Pa ipak, Sabor se većinom glasova izjasnio za naziv »jugoslavenski«. Baš ova činjenica dopušta nam da izdvojimo one elemente jezičnog pitanja, koji nisu u neposrednoj vezi sa Srbima, ali jesu razlog složenosti sabor-

⁷⁹ Dnevnik, 617.

⁸⁰ Isto, 617.

⁸¹ Dnevnik, 618.

⁸² Dnevnik, 619.

⁸³ N. dj., 620.

⁸⁴ Parlamentarna povjest, 116.

⁸⁵ D. Brozović, Standardni jezik, Zagreb 1970, 114, 116, 120.

skog razmatranja. Riječ je, prije svega, o prisutnosti *ilirske koncepcije* o ujedinjenju Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i ostalih Južnih Slavena. Toj viziji velike kulturne zajednice sa istim jezikom nije smio na put stati pogrešno izabrani naziv. U tom je smislu termin »jugoslavenski« bilo dobro rješenje, iako se nije održalo, a niti je tada prodrlo u sva područja. Proces usvajanja novog, a odstupanja od ustaljenog nije brz. Tako, npr., predavka istog Sabora za »realke« govori o »hrvatskom jeziku« kao obligatnom predmetu, iako isti dokumenat kaže da je »učevni jezik« [...] Trojedne kraljevine »izključivo jugoslavenski«. ⁸⁶ Prema tome, pored prisutnosti Srba i ilirske koncepcije, odluku Sabora otežalo je i određeno *nasljeđe* ustaljenog naziva. Ono nije vidljivo samo zato jer se održalo u iznesenom programu škola i poslije usvajanja naziva »jugoslavenski«, nego i u već spomenutoj činjenici da je u užem izboru za glasanje jedna varijanta glasila baš »hrvatsko-slavonski«. Bez obzira na to što za nju niko nije glasao, neko je smatrao ispravnim da uđe u izbor. A to je karakteristično. Pored toga, karakteristična je i ona diskusija kada A. Veber kaže »da je čudnovato i nečuveno da neimamo imena za svoj narodni jezik«, da »Slavonci nećedu, da se kaže hrvatski jezik« ⁸⁷; a Kukuljević konstatira: »Ako mi stanje narodnoga jezika u našoj tjesnijoj hrvatsko-slavonskoj domovini promotrimo, moramo da se sgrozimo od posljedica babilonskoga meteža, i najveće anomalije i protuslovlja, što glede jezika kod nas zavlada« [...]. »Nije li to znak, ako ne nezrelosti, a to barem velike narodne nesreće? Nevodi li metež ovaj do narodne beznačajnosti, koja se doista već u tolikih stranah domovine naše pojavila?« ⁸⁸ Međutim, Kvaternik i poslije izglasavanja priznaje nedoumicu: [...] »dok blaga znanost povjestnice ne razsvieti tmine«. ⁸⁹ Jasno je, dakle, da problem naziva narodnog jezika, pored iznesenih činjenica, predstavlja i *interni hrvatski problem*.

Međutim u onom dijelu u kojem se on odnosi na »srpsko pitanje«, tj. treću varijantu tog pitanja na Saboru god. 1861, tu on uključuje i *pitanje pisma*. Ovo je došlo do izražaja samo u jednom predlogu koji nije doveo ni do kakve odluke. Predlog je Ivana Vončine, a glasi ovako: [...] »želim, da se podpuna ravnopravnost ćirilice s latinicom izreče, i da se ta ravnopravnost ne samo u javnom životu, nego i u školah udjelotvori«. ⁹⁰

Izglasani naziv nije sebi priklonio one koji, očito, za nj nisu glasali. To dokazuje nekoliko mjeseci kasnije sazvana saborska sjednica, na kojoj jedan episkop traži da mu se razjasni naziv »jugoslavenski«, smatrajući termin »*srbsko-hrvatski*«, baš za škole, mnogo boljim. Njemu replicira Kvaternik: Hrvati su zbog Srba žrtvovali termin »*hrvatski*« i uzeli »neutralno ime«. Pravo na naziv »*hrvatski jezik*« Kvaternik izvlači iz formulacije »gens nostra croata« u Pragmatičkoj sankciji. On još zamjera Srbima što jezik u Vojvodini zovu srpskim, ne obazirući se na hrvatsko žiteljstvo tamo. Kvaterniku oponira M. Polit, tvrdeći da miješa »političku narodnost sa genetičkom«, smatra naziv »hrvatsko-srpski« uputnim za Trojednu

⁸⁶ Spisi saborski, I, Zagreb 1862, 119.

⁸⁷ Dnevnik, 618.

⁸⁸ Dnevnik, 617.

⁸⁹ N. dj., 928.

⁹⁰ N. dj., 618. Nešto kasnije, god. 1867, Sabor se o tome pozitivno izjasnio.

kraljevinu, te završava konstatacijom: »Što smo mi u Sriemu nazvali jezik isključivo srbskim, to leži uzrok u tome, što mi onaj jezik, koga g. Kvaternik jezikom hrvatskim naziva, za jezik srbski držimo.«⁹¹

U ovakvoj konfrontaciji oprečnih stavova prekinuta je diskusija o jeziku prelazom na drugu temu. Sabor je, uostalom, smatrao da je ranijim izglasavanjem (čl. LVIII) problem naziva jezika riješen, ali je diskusija »post festum« ipak instruktivna. Ona je pokazala da su Srbi ostali nezadovoljni tim rješenjem; da je Kvaternik pogrešno zaključivao, jer odluka »jugoslavenski« nije uslijedila iz obzira prema Srbima isključivo, nego jer je odgovarala, prije svega, ilirskoj koncepciji Hrvata; isto tako iz formulacije u Pragmatičkoj sankciji nije se mogao izvlačiti naziv za jezik i Hrvata i Srba, a najmanje poslije Gaja. Osim toga je i po kriteriju političkom poslije usvajanja čl. XXXI situacija za Srbe bila promijenjena. Politova završna izjava, međutim, pokazala je u čemu je i nadalje ostao dubinski problem.

⁹¹ Dnevnik, 929.